

Valda Salmiņa – magistrė, Rygos dizaino ir dailės vidurinės mokyklos vokiečių kalbos mokytoja.

Moksliniai interesai: armėnų ir bendroji kalbotyra, vertimas iš šiuolaikinės rytų armėnų ir senovės armėnų kalbos.

Adresas: Stabu 91–31, Ryga, LV-1009, Latvija.

Tel. +37129212714.

El. paštas: valda.salmina@inbox.lv.

Valda Salmiņa: Magistra Artium (M.A.); Teacher of German language of School of Arts and Design, Riga.

Research interests: Armenian and general linguistics, translation from Modern Eastern Armenian and Ancient Armenian.

Address: Stabu 91–31, Riga, LV-1009, Latvia.

Phone: +37129212714.

E-mail: valda.salmina@inbox.lv.

Valda Salmiņa

Valodniecības doktorantūra, Latvijas Universitātē

ARMĒŅU ĪPAŠVĀRDI: ETIMOLOĢISKĀ SEMANTIKA UN MORFOLOĢISKĀ STRUKTŪRA

Anotacija

Šiame straipsnyje aprašyti armėnų antroponiminės sistemos tyrimai, apibūdinta onimų, pirmiausia asmenvardžių, morfologinė struktūra ir etimologinė semantika. Tyrimo tikslas – aprašyti armėnų vardų ir pavardžių derivacijos ir darybos modelius, susijusius su semantiniais procesais, kai leksiniai ir gramatiniai vienetai pavirsta tikrinių daiktavardžių darybos morfemomis. Tikrinių daiktavardžių morfologinės struktūros klausimas tampa aktualus, kai jie verčiami į kitas kalbas. Paplitusi Armėnijos tikrinių daiktavardžių vertimo problema – armėnų asmenvardžiai neturi aiškiai pažymėtų giminių, yra tik nedaug išimčių, pavyzdžiui, moterų vardai su galūnėmis *-uhi*. Žinios apie tipišką armėnų tikrinių daiktavardžių darybos morfemą ir jų etimologinę semantiką gali palengvinti šią užduotį. **PAGRINDINIAI ŽODŽIAI:** tikrinių daiktavardžių nominacija, tikrinių daiktavardžių daryba, onimų etimologinė semantika.

Abstract

This article deals with the study of Armenian anthroponymic system, particularly, with the morphological structure and etymological semantic of proper names. The aim of this article is to explore derivative models of proprial word formation in order to show the transformation of lexical units and grammatical units into proprial word formation morphemes. The question of interpretation of morphological structure of foreign proper names becomes actual by their rendering in other languages. A common rendering difficulty is caused by

almost lack of any explicitly grammatical gender designation in Armenian personal names and surnames. Common suffixes serve as proprial signals.

KEY WORDS: proprial nomination, proprial word formation, etymological semantics of onims.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v0i16.1024>

I e v a d s

No leksikoloģiskā viedokļa onīmi veido specifisku tipoloģisku grupu, kurai nepiemīt denotatīvā nozīme; tie galvenokārt pilda referenciālu funkciju, norādot uz unikālijām, kuru semantika nav atkarīga no tos motivējušā apelatīva. Īpašvārdu semantiku veido konvencionāli nosacītas asociācijas, kas konkrētās valodas lietotāju apziņā saistās ar noteiktu propriālu vietas vai personas nomināciju. [Van Langendonck 2007, 88; Colmann 2008].

Īpašvārdu nozīme atklājas tikai noteiktā specifiskā kontekstā, kas ļauj runāt arī par to īpašā lietojuma jeb pragmatisko nozīmi, vācu “Gebrauchsbedeutung” [Seibike 2008].

Tomēr nevar noliegt, ka pastāv arī cits onomastisko pētījumu virziens, saskaņā ar kuru ikviena propriālā nominācija sākotnēji ir bijusi sinhoroniski motivēta un ir etimoloģiski izskaidrojama: tās avotu veido parastā apelatīvā leksika, pat ja vārda leksiskā nozīme mūsdienās ir zudusi [Lyons 1977, 221–222].

Onīma morfoloģiskā forma var saturēt senus fosilizējušos vārddarināšanas vai formdarināšanas elementus, piemēram, leksikalizējušos natīvos sufiksus vai no citām valodām aizgūtas vārddarināšanas morfēmas. Onīma lingvistiskās piederības noteikšana (tās piederība noteiktas valodas onomastiskajai sistēmai), zināšanas par attiecīgās valodas fonētisko un prosodisko sistēmu, kā arī par tās onīmu morfosintaktiskajām pazīmēm, tipiskiem vārddarināšanas elementiem, dažkārt arī ziņas par onīmu etimoloģisko semantiku ļauj adekvāti interpretēt onīma morfoloģisko sastāvu un spēj atvieglot sveša īpašvārda atveidi citvalodās.

Mūsdienās, pastiprinoties starpvalstu attiecībām un iedzīvotāju migrācijai, arvien biežāk nākas saskarties ar nepieciešamību atpazīt un atveidot citvalodu īpašvārdus kā rakstītajā, tā mutiskajā saziņā. Šai sakarā aktuāla kļūst arī īpašvārdu formālā atpazīšana un nošķiršana no apelatīvās leksikas. Nereti tieši onīmiskie sufiksi var kalpot par ārējiem propriālītātes rādītājiem.

Šajā rakstā aplūkosim armēņu antroponīmu, galvenokārt, priekšvārdu un uzvārdu tipiskos derivatīvos modeļus un ar tiem saistītos semantiskos procesus.

Izplatīta armēņu īpašvārdu atveides problēma ir ārēja gramatiskās dzimtes apzīmējuma trūkums armēņu personvārdos, ar nedaudziem izņēmumiem, piemēram, sieviešu priekšvārdivārdos ar izskaņu **-uhi**. Tāpēc šajā rakstā īpaši pievērsīsimies sieviešu un vīriešu priekšvārdu darināšanas īpatnībām: to morfosintaktiskajām pazīmēm un etimoloģiskajai semantikai.

Cita starpā šī pētījuma tapšanu ir ietekmējis fakts, ka Latvijā dzīvo apmēram 3000 armēņu tautības cilvēku. Biežāk sastopamo armēņu personvārdu piemēri ir ņemti no Erevānā 2006. gadā izdotās terminoloģijas rokasgrāmatas, bet armēņu īpašvārdu latviskās atveides piemēri – no LR Pilsonības un Migrācijas dienanesta personvārdu datubāzes¹.

Seno armēņu personvārdu piemēri un to analīze ņemti no **Heinriha Hibšmaņa** (Johann Heinrich Hübschmann (1848–1908)) – irānista, ievērojama indoeiropaista darbiem, kurš pirmais Eiropā pievērsies armēņu seno personvārdu un vietvārdu pētniecībai. Viņa interpretācijas par produktīvās propriālās morfēmas **-anush** semantiku tika salīdzinātas ar ievērojamā armēņu komparatīvista **Hračjas Ačarjana** un lingvista un folklorista **Manuka Abegjana** viedokli.

Raksturojot armēņu uzvārdu darināšanas īpatnības, tika izmantoti **Tigrana Avetisjana** pētījumi.

Tā kā armēņu onīmi satur senarmēņu valodai raksturīgus vārddarināšanas un formdarināšanas elementus, to interpretācijai noderīga izrādījās **Eteri Tumanjanas** monogrāfija “Senarmēņu valoda”, īpaši tās vārddarināšanai veltītā nodaļa.

Interpretējot semantiskos un morfosintaktiskos procesus ditematiskas struktūras onīmos, kam raksturīga kompleksa etimoloģiskā semantika, izmantots **N. Parnasjanas** pētījums par gramatiskajiem sinonīmiem modernajā austrumarmēņu valodā.

Modernās austrumarmēņu valodas vispārīgās vārddarināšanas likumības un modeļus modernā lingvistiskā terminoloģijā vispusīgi aprakstījusi austriešu armēniste **Jasmina Dumm-Tragout**, viņas lietotā saliktoņu klasifikācija izmantota arī šajā rakstā.

¹ Aiz priekšvārda apaļajās iekavās dots skaitlis norāda uz personvārda fiksējumu skaitu LR PMLP Personvārdu datu bāzē.

Vispārīgas atziņas par īpašvārdu semantiku balstītas **F. Colmana, Van Langendoncka, V. Seibikes, O. Buša** rakstos.

A. Propriālās vārddarināšanas derivatīvie modeļi

Armēņu personvārdu darināšanā tiek izmantoti visi trīs galvenie mūsdienu austrumarmēņu valodā (MAA) sastopamie vārddarināšanas modeļi: visbiežāk tie ir darināti afiksācijas ceļā (īpaši jāmin sufiksācija kā produktīvākais vārddarināšanas veids), tai seko salikteņu darināšana un konversija.

Konversija, kas ir salīdzinoši rets vārddarināšanas tips armēņu apelatīvajā leksikā, ir diezgan izplatīts īpašvārdu darināšanas paņēmieni. **Šādi priekšvārdi var rasties no apelatīviem vai citiem īpašvārdiem bez ārējām formālām izmaiņām**: tie var būt vārdi ar nulles sufiksu vai derivāti, kas satur dažādus afiksus.

Kā norāda F. Kolmans: “Īpašvārdu ārējā vārdforma ir valodas derivatīvās morfoloģijas sastāvdaļa, kur katrai vārdu šķirai raksturīgās pazīmes var būt eksplīcētas vārda struktūrā.”

“Formal signaling of “name-hood” in the form of the word is a part of the derivational morphology of a language, by which word-class distinctions may be signaled in the structure of a word” [Colman 2008].

MAA personvārdi bieži ir darināti ne tikai no apelatīviem, bet arī no citiem onīmiem: toponīmiem, teonīmiem, ciltstēvu un valdnieku vārdiem. Piemēram, lietvārds (N) kā personvārda (PV) etimons **PV** < **N** sastopams vīriešu priekšvārdos *Manuk*, arm. manuk “bērns”, *Nver*, arm. nver “dāvana” un sieviešu priekšvārdos *Gohar*, arm. gohar “dārgakmenis”, *Zep’jur*, arm. zepjur “vējš”. Īpašības vārds (Adj) kā personvārda etimons **PV** < **Adj** izmantots deadjektīviskos sieviešu priekšvārdos *Paicar*, arm. paicar “spožā”, *Azniv*, arm. azniv “krietnā”; izplatīti ir no toponīmiem (Top) darināti vīriešu priekšvārdi **PV** < **Top**, piem., *Narek*, *Sasun*, *Sevan*, *Vaspurakan*, *Taron*, kā arī nedaudzi, bet populāri sieviešvārdi *Ani*, *Arak’s*, *Araksi*. **Teonīmi** kā priekšvārdu etimoni sastopami kā sieviešu, tā vīriešu priekšvārdos *Astghik* (f.), *Vahagn* (m.), *Anahit* (f.); *Hayk* (m.), *Aram* (m.)².

² Ačaryan 1946, 108. Pēc haldu valdnieka Arame vārda citas tautas armēņus sāka saukt ‘armeni’, bet viņu apdzīvoto teritoriju Armenia.

Konversijas ceļā radušos īpašvārdu grupā var tikt izdalīti arī priekšvārdi, kas satur leksikalizējušos denominālos sufiksus **-ik**, **-uk**, **-ak**, kam sākotnēji bijusi deminutīva nozīme: *Gagik* (m.), *Aryusak* (f.).

Konversijas ceļā ir darināti arī īpašvārdi, kas satur leksikalizējušos senarmēņu daudzskaitļa sufiksu **-k'**, kas sastopams dzimtas vārdos un no tiem darinātajos senajos toponīmos. Etnonīms *hayk* "Haika cilts ļaudis" ir kalpojis par pamatu armēņu seno valstu nosaukumiem *Mets Hayk'* (Armenia Magna), *P'ok'r Hayk'* (Armenia Minor).

Derivācija. Izplatīts propriālās vārddarināšanas veids armēņu valodā ir **derivācija**: MAA ir sastopami daži produktīvi propriālie sufiksi, ar kuru palīdzību tiek darināti uzvārdi un priekšvārdi. Prototipisks sufikss, ar kura palīdzību darina armēņu uzvārdus ir **-yan**.

Armēņu valodā nav eksplīcītu gramatiskās dzimtes rādītāju. Vienīgais izņēmums ir sieviešu dzimtes lietvārdi un no vīriešu priekšvārdiem darinātie sieviešu vārdi ar feminīno izskaņu **-uhi**.

Derivāti ar sufiksu **-uhi**

Ide valodām raksturīgā gramatiskās dzimtes kategorija bija zudusi jau senarmēņu rakstu valodā. Vienīgais eksplīcītais sieviešu dzimtes sufikss **-uhi** ir aizgūts no irāņu valodas. Eterī Tumanjana ir aplūkojusi **-uhi** no diahroniskā viedokļa. **-uhi** < **-urhi**, ar precīzu nozīmi *-urhi* "meita" sākotnēji bija sastopams irāņu cilmes sieviešu priekšvārdos, kas darināti no attiecīgiem vīriešu priekšvārdiem [Tumanyan, 149–150; 177]. Pamazām šis sufikss nostiprinājās armēņu valodā, kļuva arvien produktīvāks un to sāka izmantot arī sieviešu dzimtes apelatīvu darināšanā. Konversijas ceļā no šādiem apelatīviem veidojās deadjektīviski vai desubstantīviski sieviešu priekšvārdi. Šādā veidā radušies Jaunavas Marijas septiņi vārdi: *Dshkhoy* "kundze", *Iskuhi* "īstenā", *Mak'ruhi* "šķītā", *Tiruhi* "valdniece", *Srbuhi* "svētā", *T'aguhi* "karaliene", *Mariam*.

Darinājumi ar **-uhi** ir diezgan izplatīti, par ko liecina arī LR PMLP datubāzē sastopamie piemēri. Krievu starpniekvalodas ietekmē dvesmas h latviešu atveidojumos dažos gadījumos ir ticis atmests: *Azatui* (1), *Taronuhi* (1), *Armenui* (1), *Yerazuhi* (1), *Zarui* (1).

Derivāti ar sufiksu -o un -ush

Priekšvārdu saīsinātajās formās ar galotni **-o** un **-ush** dzimtes atšķirības nav vērojamas. Sarunu valodā izplatītas ir hipokoristiskās formas ar galotni **-o**, dažos gadījumos tās tiek lietotas kā patstsāvīgi priekšvārdi: *Van* > *Vano* (m.); *Mariam* > *Maro* (f.); *Sargis* > *Sago* (m.); *Hmayak* > *Hamo* (m.). Saīsinātās formas ar galotni **-ush**: *Azganush* > *Azgush* (f.), *Siranush* > *Sirush* (f.) arī ir sastopamas kā patstāvīgi personvārdi.

Derivāti ar sufiksu -ik un -ak

Kā sieviešu, tā vīriešu priekšvārdi var saturēt deminutīvo sufiksu **-ik**, **-ak**: *Astghik* (f.), *K'narik* (f.), *Tatevik* (f.), *Derenik* (m.), *Vostanik* (m.); *Arshak* (m.), *Artak* (m.), *Aryusak* (f.).

Arī LR PMLP datubāzē fiksēti vairāki armēņu personvārdi ar sufiksu **-ik**, kas liecina par tā produktivitāti. To atveidojumi sastopami gan ar dzimtes galotni, gan bez tās: sieviešu priekšvārdi *Hasmik* (4), *Hasmika*; *Asthika* (3), *Knarika* (4), *Šušanik*, *Varsenik* (2); vīriešu priekšvārdi *Gagiks* (10), *Gagik* (7); *Razmiks* (10), *Juriks* (5), *Dereniks* (2), *Derenik*; *Torniks*; *Jeznijs*; *Lernik* (2), *Lerniks*; *Araiks* (3); *Arcoiks*, *Vostaniks*, *Tatevika* (5), *Tatevik* (2).

Derivāti ar sufiksiem -ine un -an, -ēn

Populāri ir arī sieviešu priekšvārdi derivāti ar irāņu cilmes sieviešu dzimtes sufiksu **-ine**³.

LR PMLP datubāzē fiksēti: *Lusine* (11), *Sofia Lusine*; *Karinē* (10), *Karine* (73), *Katrīna Karine*, *Zara Karine*; *Armine* (17), *Guļarmine*, *Arpine*; *Gajane* (35), *Gajanee*, *Gajanē* (7), *Karolīna-Gajanē*; *Satine* (2), *Goharine*; *Narine* (33).

Irāņu cilmes sufiksi ir arī populāros armēņu vīriešu priekšvārdos sastopamie **-an**, **-ēn**.⁴ [Schmidt, 465.] LR PMLP datubāzē fiksēti: *Surens* (21), *Suren* (4); *Vazgens* (5), *Vardans* (6) *Vardan* (5), *Vartans* (6), *Vartan* (2); *Tigran* (46).

³ Schmidt, 465. D („Kosenamen”), D6 (sufiks -ina/-in) ir aizgūts no vidūspers. Kārin.

⁴ Turpat, 465. 468. D7 -aina/-ēn vidūspers. Arsen, Babken, Zaven, Xoren, Šaxen.

Prepozicionāli derivāti

Kā personvārdu rašanās avots ir reti sastopami: tie ir nedaudzie darinājumi ar noliegumu izsakošo priedēkli **an-**”ne-”, “bez”: *Angin (f.)*, arm. *angin* “dārgā, tāda, kam nav cenas”; *Annman (f.)*, arm. *annman* ”nesalīdzināmā”; *Ant'arram (f.)*, arm. *antharam* “nevīstoša”.

Salikteņi. Visbeidzot nozīmīgu grupu veido kompleksi priekšvārdi, kas var tikt interpretēti kā divsakņu jeb **ditematiski salikteņi**. Sintaktiski un semantiski tie ir pa labi orientēti jeb endocentriski kā tas ir raksturīgi salikteņiem MAA vispār.

„Saknes salikteņu otrais, pa labi pozicionētais komponents tiek uzskatīts par salikteņa galveno vārdu, kas piešķir saliktenim kopumā kategoriju un morfosintaktiskās pazīmes.”

“The second or right-hand stem of root compounds is regarded as the head of the compound and, thus, it contributes category and morphosyntactic features to the compound as a whole.” [Dumm-Tragout, 670]

Salikteņa sastāvdaļas nevienmēr ir neatkarīgi vārdi, bieži tās ir vārdformas ar morfēmas funkciju. Starp salikteņa elementiem pastāvošās sintaktiskās saites nav gramatiski atspoguļotas, tās ir tikai nojaušamas pēc saliktenī iekļauto vārdu elementiem. Tā kā galvenais nozīmes diferencētājs armēņu valodā ir salikteņa otrais komponents, tas arī nosaka sintaktiskās attieksmes saliktenī un determinē salikteņa leksisko nozīmi [Parnasyan 1975, 147.].

Šādiem ditematiskiem priekšvārdiem ir diferencēta morfoloģiskā struktūra: tie var būt salikti desubstantīviski priekšvārdi [N + N], [NST + N], adjektīvu saturoši salikti priekšvārdi [Adj + Adj], [Adv + Adj], [N + Adj], [vīrPV + Adj], [Adj + N], [AdjST + N] – lietvārds tajos bieži apzīmē salīdzinājuma pamatu [Dumm-Tragout, 674].

Deverbāliem saliktiem priekšvārdiem ir **sintaktisko salikteņu** struktūra, kur „galvenais vārds ir darbības vārda celms vai sakne un pirmais jeb atkarīgais komponents var tikt interpretēts kā darbības vārda papildinātājs jeb modificētājs.” [Nakk + a + VST] – pa labi pozicionētais celms var būt deverbāls lietvārds, kas darināts no tranzitīva verba [Dumm-Tragout 671].

B. Priekšvārdu tipisko beigu komponentu etimoloģiskā semantika

Turpmāk pievērsīsimies saliktu priekšvārdu tipisko beigu komponentu etimoloģiskajai semantikai.

Senajos armēņu priekšvārdos izplatīti beigu komponenti ir radniecības vārdi **-dukht** "meita", **-vordi** "dēls", kas vienlaikus norāda uz personas dzimumu. Mūsdienās produktīva propriāla morfēma, kas satur norādi uz personas bioloģisko dzimumu, ir vīriešu priekšvārdos sastopamā morfēma **-ayr** "vīrs" un populārs sieviešu priekšvārds **Anush** kā saliktu sieviešu priekšvārdu otrais komponents.

Sieviešu priekšvārdi ar otro komponentu **-dukht** ir seni patronīmiski veidojumi [vīr. PV + -dukht]: **dukht (meita)**, < pers., arm. *dustr*; lith. *dukte* [Ačaryan 1926, 683; Hübschmann, 144]. Tie ir irāņu cilmes sieviešu priekšvārdi⁵ [Schmidt, 466.]. Piemēram, *Haykandukht* no *Hayk (m.)*, arm. "Haika cilts meita"; *Sahakdukht* no *Sahak (m.)*; *Khosroidukht* no *Khosrov (m.)*.

Lai norādītu uz vīriešu kārtas personu darināti priekšvārdi ar otro komponentu **-ordi** "dēls" un **-ayr** "vīrs". MAA morfēma **-ordi** nav produktīva, tā ir sastopama tikai vēsturiskos personvārdos. Piemēram, [vīr. PV + -ordi] *Hosrovordi* "Hosrova dēls". Turpretim vīriešu priekšvārdi ar komponentu **-ayr** mūsdienās ir bieži sastopami. Šādu salikto priekšvārdu atkarīgo komponentu var veidot dažādu vārdšķiru apelaīvi: [N + N] *Tsoghayr*, arm. *tsogh* "rasa"; [AdjST + N] *Geghayr*, arm. *gegh* "skaists"; [Adj + N] *K'adjayr*, arm. *k'adj* "drosmīgs"; *Metsayr*, arm. *mets* "liels"; *Norayr*, arm. *nor* "jauns"; *Zhirayr*, arm. *zhir* "veikls", "rosīgs"; [NST + N] *Tirayr* arm. Gen. Sg. *Tirodj* < *ter* "kungs"; *Hrayr*, arm. *hur* "uguns". Patskaņu mija ir raksturīga armēņu vārddarināšanas iezīme: zaudējot uzsvāru, patskaņi **u** un **i** pārvēršas par schwa vai zūd: *hur* > *hr-*.

⁵ Schmidt, 466. Determinatīvsalikteņi ar beigu komponentu **-duxt** varētu būt attīstījušies kā kompensējoša forma «Ersatzform» izzudušiem patronīmiskiem veidojumiem ar sufiksu **-i** un maskulīno un feminīno formantiem **ā/ī**, ko izraisīja galotņu zudums rietumvidusirāņu valodā. Interesanti, ka šajā salikteņu grupā iekļauts arī sieviešu priekšvārds ar izskaņu **-uhi**, *Tigranuhi*.

Priekšvārdi ar beigu komponentu *-anush*

MAA īpaši produktīvi ir sieviešu priekšvārdi, kas darināti ar beigu komponentu **-anush**⁶. No derivatīvās morfoloģijas viedokļa tie var tikt interpretēti divējādi: kā ditematiski priekšvārdi, kuru neatkarīgo komponentu veido populārs sieviešu priekšvārds *Anush* vai apelatīvs, arm. *anush* "salds, jauks".

Patronīmiskos sieviešu priekšvārdos **-anush**, mūsaprāt, ir pārvērties par propriālu sieviešu dzimtes formantu, kura sākotnējā leksiskā nozīme ir neitralizēta. Šādi priekšvārdi tiek darināti kā no vīriešu priekšvārda pilnās formas: *Sahakanush* no *Sahak*; *Smbatanush* no *Smbat*, tā arī no to saīsinātās formas: *Armanush* no *Armen*; *Arshanush* no *Arshak*, *Artanush* no *Artak*.

Arī abstraktas etimoloģijas vārdu un kvantitatīvu motivētajos sieviešu priekšvārdos beigu komponents **-anush**, iespējams, var tikt aplūkots kā propriāla morfēma, kas norāda uz priekšvārda īpašnieka dzimumu. Piemēram, [VST + *-anush*] *Ēghdzanush* (*f.*), arm. *ēghdz(al)* "ilgoties"; [Adj + *-anush*] *Geghanush* (*f.*), arm. *geghets'ik* "skaista", *Noranush*, arm. *nor* "jauna"; *T'ukhanush*, arm. *t'ukh* "tumsnēja".

Turpretī dažos citos apelatīvu motivētajos saliktajos priekšvārdos, kur skaidri saskatāma tos motivējušā vārdu savienojuma leksiskā nozīme, **-anush** nepārprotami ir lietots ar nozīmi "salds", "jauks": [N + Adj] *Buranush*, arm. *buyr* "smarža"; *Tsaghkanush*, arm. *tsaghih* "zieds"; *Meghranush*, arm. *meghr* "medus".

AR Terminoloģijas 2006. gada rokasgrāmatā reģistrēti daži patronīmiskas cilmes priekšvārdi, kas darināti no tā paša vīriešu priekšvārda ar beigu morfēmām (**-dukht**), **-anush** un **-uhipēc** modeļa [**vīr. PV + (-duht) /-anoysh /-uhi**]: *Hosrovaduht*, *Hosrovanush*, *Hosrovuhi*; *Smbatanush*, *Smbatuhi*. M. Abegjans izvirzīja hipotēzi ka morfēmas **-dukht** und **-anush** armēņu onomastikajā sistēmā funkcionāli veic to

⁶ No znd. aoša 'nāve' un noliedzošā priedēkļa **an-** ir atvasināts īpašības vārds, ar nozīmi *an-* + *aoša* 'nemirstīgs'. Šī nozīme ir diferencējusies, iegūstot papildus nozīmi 'saldme' > *phl. anoš* 'nektārs', 'nemirstības dzēriens', prs. 'noš' 'dzīvais ūdens'. Ačarjans [Ačaryan 1926, 206–207] oponē H. Hibšmanim jautājumā par vārda 'anoysh' sākotnējo semantiku. Ačarjans min, ka armēņu lingvistiskajā apziņā abas nozīmes eksistē paralēli un tiek lietotas kā sinonīmi. Šai sakarā viņš atsauca uz Manuka Abegjana "Armēņu tautas ticējumiem", kur minēts piemērs '*anush anmahakan džur*' 'salds nemirstības ūdens' [Abeghyan, Armenian Volksglaube, 27].

pašu uzdevumu kā vienīgais feminīnais sufiks **-uhi** [Abegjans 279]. Skat. arī 7. kometāru [Schmidt, 466].

Priekšvārdi ar beigu komponentu -vard

Fitonīmi un zoonīmi ir diezgan izplatīti armēņu priekšvārdu etimoni, piemēram, *Manushak* (*f.*), arm. *manushak* “vijolīte”; *Vard* (*m., f.*), arm. *vard* “roze”, *Mehak* (*m.*), arm. *mehak* “neļķe”; *Sohak* (*m.*), arm. *sohak* “lakstīgala”, *Agavni* (*f.*), arm. *agavni* “balodis”. Tie ir konversijas ceļā radušies vienkārši priekšvārdi.

Kā ditematisku priekšvārdu beigu komponents **-vard**⁷ sastopams kā vīriešu, tā sieviešu priekšvārdos. Piemēram, [Adj. + N] *Alvard*⁸ (*m., f.*), arm. *al* “sarkans”; [N + N] *Agavard* (*m., f.*), trk. *aga* “kungs” + arm. *vard* “roze”; [Adv + N] *Aigavard* (*m., f.*) senarm. *ayg* “rīts”; [VST + N] *Tsolvard*, arm. *tsolk* “mirdzums”; [Adj + N] *Nor(a)vard* (*m., f.*), arm. *nor* “jauns”.

Priekšvārdi ar beigu komponentu -tur

No teonīmiem vai sakrālas nozīmes apelatīviem darinātajos saliktajos priekšvārdos kā beigu komponents sastopami darbības vārdi ar radišanas-semantēmu. Pēc uzbūves tie ir determinatīvi salikteni, kam ir rodamas etimoloģiskas paralēles arī citās valodās [Schmidt, 464]. Piemēram, viduspers. *Mihr- dād* “Mitras dots/radīts” > arm. pv *Mitrdat*; pahl. pv *Span-darat* “svētdots”, pers. *-dat (a)?* > arm. pv *Spandar*.

No armēņu vīr. pv *Tiratur* “kunga dots” (Gen. Sg. tirodj < ter) radies vīr. pv *Tatur*, tas ir divsakņu saliktenis ar īsinājumu pirmajā daļā.

Retāk sastopami salikti personvārdi ar īpašības vārdu vai adverbu kā darbības vārda modificētāju: [Adj + VST] *Metsatur*, arm. *mets*, *-tur* “liels dots”.

PV beigu komponentu var veidot arī citas darbības vārda saknes, kas parasti satur izcelsmes semantēmu: **-spyur** “izkaisīts, izplatīts”, **-tsin** “dzemdēts”, **-ber** “nests”: [Adv + VST] *Hamas'pyur* (*f.*), arm. *hamaspyur* “visur izplatīts”; [NST + a + VST] *Hratsin* (*m.*), arm. *hr-* < *hur* “no uguns

⁷ Iespējams to noteicis fakts, ka vārda ‘roze’ semantika ir universāla: viena no tās nozīmēm ir ‘zieds’.

⁸ LRPMLP personvārdu datu bāzē šis priekšvārds fiksēts četras reizes, divas reizes bez gramatiskās adaptācijas, kas liek domāt, ka neadaptētās formas ir attiecīgā vīriešu un sieviešu priekšvārda angļiskās transkripcijas: *Alvard* (2), *Alvarda*, *Alvarts*.

dzimis”; ir sastopami arī daži darinājumi ar tranzitīvo verbu **-ber** < *berel* “nest”: [Nakk + a+ VST] *Yughaber* (f.), arm. *yugh* “eļļa”; *Lusaber* (f.), arm. *lus* < *luys* “gaisma”, *proti*, “gaismnese”, ar leksikalizējušos nozīmi ‘Venēra’.

C. Uzvārdu derivatīvā morfoloģija

-yan ir prototipisks sufiks, ar kuru darina armēņu uzvārdus no priekšvārdiem, profesiju nosaukumiem, vietvārdiem: Uzv < PN; Uzv < Prof; Uzv < Top [Dumm-Tragout, 654].

Uzvārdi MAA valodā nereti ir derivāti, kas satur dažādus denominālos, deadjektīviskos sufiksus **-um**, **-akan**, **-avor**, **-an**, **-ust**, **-ik**, **-ich**, **-ul**, **-vet**, natīvo daudzskaitļa darināšanas sufiksu **-er**, kā arī fosilizējušās senarmēņu valodas formas kombinācijā ar uzvārdu darināšanas sufiksu **-yan** [Avetisyan, 102].

Visizplatītākie ir patronīmiskie uzvārdi ar izskaņu **-yan** < **-ean** (Sg. Gen.), kas ir leksikalizējušies senarmēņu vienskaitļa ģenitīva forma. Sastopami ir arī uzvārdi ar izskaņu **-yanc**, kas ir leksikalizējušies senarmēņu daudzskaitļa ģenitīva forma **-yanc**’ < **-eanc**’ (Pl. Gen.).

Piederības nozīmi izsaka arī citi armēņu uzvārdos sastopamie sufiksi, kas ir senarmēņu daudzskaitļa ģenitīvi. Reti sastopami ir sufiksi **-enc**’ < **-eanc**’, **-onc**’, **-unc**’ – šāda ģenitīva formu dažādība ir raksturīgas sarunu valodai un dialektiem.

-k’ ir grabara daudzskaitļa darināšanas morfēma, ar kuru tiek darināti arī senie dzimtas vārdi [Tumanyan, 143]. Propriālās morfēmas **-ank**’, **-enk**’, **-onk**’, **-unk**’ tiek pievienotas personvārdiem un vārdiem, kas apzīmē radniecību, vienlaikus tie piešķir daudzskaitļa nozīmi, integralitātes nozīmi und piederības nozīmi [Parnasyan, 121]. Tā, piemēram, *Vardanank*’ var tikt interpretēts kā “Vardans un viņa dzimtai piederīgie”. MAA produktīvi ir darinājumi ar sufiksu **-enk**’.

No dzimtas vārdiem ir darināti arī vēsturiskie toponīmi, kas nosauc attiecīgo dzimtu pārvaldīto teritoriju. Konversijas ceļā dzimtas vārdi ir kļuvuši par seno feodālo zemju nosaukumiem un zaudējuši sākotnējo ‘pluralia tantum’ nozīmi. Piemēram, *Bznunik*’ (*Bznuneac*’ *tsov* = Bznuniešu jeb Bznunikas jūra ir Vana ezera vēsturiskais nosaukums. Tas ir darināts no dzimtas vārda *Bznunik*’ ‘Bznuni dzimtai piederīgi’).

Izskaņa **-uni** bez senās daudzskaitļa darināšanas morfēmas **-k'**ir sastopama vēsturiski ietekmīgu dzimtu vārdos: *Bagratuni, Pahlavuni, Artsruni*.

Retāk sastopami ir patronīmiskas vai toponīmiskas cilmes pievārdi ar izskaņu **-akan**, ar kuru veido relacionālos adjektīvus, kas norāda uz izcelsmi vai lokālu piederību [Tumanyan, 144]. Piemēram, *Tigran Kamsarakan, 'Tigrans no Kamsara dzimtas'*. Senarmēņu valodā līdzīga funkcija ir sufiksam **-ayin**, bet tas ir bijis mazāk produktīvs, lai gan semantiski abi ir funkcionāli sinonīmi [Abeghyan, 161, 241–242].

Vēsturiskā onomastiskā formula parasti sastāv no priekšvārda un pievārda, kas beidzas ar sufiksu **-ac'i**, **-ec'i** un satur norādi uz personas darbības vietu, reģionu, tautību vai piederību kādai doktrīnai.

“In MEA this suffix forms proper names and nouns that denote inhabitants of certain places, ethnonyms and nationalities, followers of certain doctrines” [Dumm-Tragout, 656].

Citās valodās to mēdz lokalizēt, atveidojot adjektīviski: latviešu valodā **-ietis**; krievu valodā **-ский**. Taču šie pievārdi nevar tikt aplūkoti kā uzvārdi tradicionālā izpratnē. Piemēram, *Grigor Narekaci – Narekas Grigors, Grigors no Narekas, Narecietis*.

Secinājumi

Tā kā onīmu avots rodams apelatīvajā leksikā, aprakstot to derivatīvos modeļus, noderīgas ir zināšanas par vispārīgiem dotajai valodai raksturīgajiem vārddarināšanas paņēmieniem. Armēņu personvārdu darināšanā tiek izmantoti visi trīs galvenie mūsdienu austrumarmēņu valodā (MAA) sastopamie vārddarināšanas modeļi: derivācija, salikteņu darināšana, konversija. Konversija, kasir salīdzinoši rets vārddarināšanas tips armēņu apelatīvajā leksikā, ir diezgan izplatīts īpašvārdu darināšanas paņēmiens.

Priekšvārdu un uzvārdu derivatīvajai morfoloģijai MAA valodā ir raksturīga nedaudzu leksisko vienību transformēšanās par propriālās vārddarināšanas morfēmām.

Ditematiskos priekšvārdos īpaši bieži ir sastopami beigu komponenti **-anush** “salda”, “jauka”, **-vard** “roze”, **-ayr** “vīrs”.

Diachronā skatījumā, neatkarīgi vārdi pārvēršas par vārddarināšanas morfēmām (afiksu morfēmām), pamazām zaudējot sākotnējo leksisko semantiku: **-uhi** < **-urhi**, **-dukht** (gramatizēšanās + reanalīze).

Grammatiskās morfēmas, pārvēršoties par vārddarināšanas morfēmām, zaudē sākotnējo nozīmi, piemēram, senarmēņu valodā sastopamais daudzskaitļa formants **-k'** no dzimtas vārdiem darinātajos toponīmos vairs neapzīmē daudzus, bet gan vienu objektu (leksikalizēšanās + reanalīze).

Armēņu īpašvārdos sastopami daudzi leksikalizējušies un fosilizējušies sufiksi, piemēram, seni irāņu cilmes propriāli sufiksi **-uk**, **-ak**, **-en**, **-in** priekšvārdos.

Literatūra

- Ačaryan 1926 – Hračya Ačaryan. *Hayeren armatakan bararan / Dictionary of the Armenian Ethimology*.
- Ačaryan 1942–1962 – *Hayots andznanneri bararan / Dictionary of the Armenian First Names*. Yerevan, Vol. 1–5, 1942–1962.
- Abeghyan 1931 – Manuk Abeghyan. *Hayoc lezvi tesutyoun / The Theory of Armenian Language*. Yerevan, 1931.
- Agayan 2003 – Ēduard Agayan. *Lezvabanakan hetazotuthyunner / Researches in Linguistics*. Yerevan, 2003.
- Avetisyan 1987 – Tigran Avetisyan. *Haykakan Azganun. Армянская фамилия*. Yerevan, 1987.
- Balode 2013 – Laimute Balode. Lexicalization of Adjectives in Latvian Onomastics. In: *Language: Meaning and Forms 2, Gramaticalization and Lexicalization in the System of Latvian*. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 49–60.
- Bušs 2003 – Ojārs Bušs. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga, 2003.
- Colman 2008 – Fran Colman. *Names, derivational morphology, and Old English gender*. <http://www.thefreelibrary.com/Names,+derivational+morphology,+and+Old+English+gender.-a0194473131>
- Dumm-Tragout 2009 – Jasmine Dumm-Tragout. *Modern Eastern Armenian*. <http://vahagnakanch.files.wordpress.com/2011/04/modern-eastern-armenian.pdf>
- Hübschmann 1990 – Heinrich Hübschmann. *Haykakan hatuk anvank' / Hayagitakan usumnasiruthyunner*. Yerevan, 1990, 171–183.
- Nubling 2005 – Damaris Nubling. Implizite und explizite Verfahren proprialer Markierung. Dissoziationsstrategien am Beispiel von Familiennamen. In: Eva Brylla-Mats Wahlberg (eds.), 248–263.
- Parnasyan 1975 – N. Parnasyan. *Dzevabanakan yev barak' erakanakan hamanishnere zhamanakakic hayerenum*. In: *Hasyoc lezvi Karisvatsk', Структура армянского языка*. Yerevan, 1975, 107–241.
- Schmidt 1984 – R. Schmidt. *Iranische Namensschichten und Namentypen bei altarmenischen Historikern*. International Symposium on Armenian Linguistics, Yerevan, September 21–25, 1982. Reports, Erevan, 1984, 456–472.
- Seibicke 2008 – Wilfried Seibicke. *Die Personennamen im Deutschen*. Berlin, New York: Walter Gruyter, 2008.
- Туманян 1971 – Этери Туманян. *Древнеармянский язык*. Москва: Наука, 1974.

Van Langendonck 2007 – Van Langendonck. *Theory and Typology of Proper Nouns*. Mouton de Gruyter, 2007.

Dzahukyan 1984 – Gevorg Dzahukyan. *Bnik hayeren armatnerov kazmvoats haykakan andznanunner*. Patmabanasirakan handes, [http://hpj.asj-oa.am/4109/1/1984-4\(32\).pdf](http://hpj.asj-oa.am/4109/1/1984-4(32).pdf), skatīts 26.11.2013.

Valda Salmiņa

ARMENIAN PROPER NAMES: ETYMOLOGICAL SEMANTIC AND MORPHOLOGICAL STRUCTURE

Summary

There are given common patterns of formation of Armenian proper nouns: as the main word formation groups of proper nouns there are presented 2-stem compounds, syntactical compounds and derivatives with most common proprial suffixes of Armenian and foreign origin.

Because onyms come from appellative lexic, in order to describe derivative models it is necessary to have some knowledge of general characteristic means of word building for a given language. In case of Armenian person names all three types of word building models in contemporary Eastern Armenian are used: derivation, building of compound names, conversion. Conversion, that is rather rare type of word building in Armenian appellativelexic, is commonly used in building of personal names. By use of conversion there are created personal names from appellatives of different word classes and other onyms (deonymic buildings) e.g. toponyms, theonyms, personal names of progenitors, rulers.

Prepositional derivatives as sources for personal names are rare: [an- + VST] *Ant'arram (f.)*, arm. *tharramel* 'to wither, fade', 'unfading'.

For derivative morphology of personal names and surnames in Armenian is common **transformation of lexical units in proprial word formation morphemes**. In MEA (Modern Eastern Armenian) productive are proprial buildings with end component **-ayr**, **-anush**, **-vard**. Kinship names as a final components occur in old dithematic personal names: **-dukht** ('daughter') and **-ordi** ('son') *Haykandukht*, *Hayk (m.)*, 'daughter of the people of Haik' [masc. PN + -dukht], *Hosrovordi* 'the son of Hosrov' [masc. PN + -ordi].

Independent words can be transformed into word-formation means (affix morphemes), by missing the original semantics: **-uhi** < **-urhi**, exactly **-urhi** ‘daughter’. Full or particular loss of lexical meaning by end components in onymes is common.

Grammatical morphemes turned into word-formation morphemes often lose the original meaning, e.g., Old Armenian Plural building ending **-k** is used to form place names from old kinship names with no indication of the number of objects.

It is common to use hypocoristic forms with ending **-o** *Mariam* > *Maro* (f.), *Hmayak* > *Hamo* (m.), and shortened forms with **-ush**, *Azganush* > *Azgush* (f.), *Siranush* > *Sirush* (f.) which occur also as independent personal names.

The most common semantic subgroup of surnames are patronymic surnames with ending **-yan**, which is lexicalized Old Armenian Genitive Singular form, there occur also surnames with ending **-yanc**, which arise from lexicalized Old Armenian Plural Genitive forms. “There are derivatives, in which occur Armenian denominal, deadjectival suffixes **-um**, **-akan**, **-avor**, **-an**, **-ust**, **-ik**, **-ich**, **-ul**, **-vet**, native plural building suffix **-er**, fossilized Grabar forms in combination with productive surnames building suffix **-yan**” [Avetisyan, 102].